

GINTLI TIBOR

A *Szindbád ifjúsága* és az *Ezeregyéjszaka* Szindbád-történetei

A Szindbád-történetek a terjedelmes Krúdy-életmű leggyakrabban értelmezett darabjai közé tartoznak, szinte nincs is olyan méltatója Krúdy prózájának, aki ne szentelne megkülönböztetett figyelmet a Szindbád alakja köré csoportosuló szövegeknek. Az is köztudott, hogy a szerző hőse nevét az *Ezeregyéjszaka meséiből* kölcsönözte: a név eredetére mind a *Szindbád ifjúsága*, mind a *Szindbád utazásai* című kötet nyitó novellája kitér egy-egy bekezdés erejéig. Talán meglepőnek tűnhet ezek után, hogy a Krúdy-recepció mindeddig nem vetette össze egymással alaposabban Krúdy Szindbád-ciklusait a mesegyűjtemény Tengerjáró Szindbád utazásait elbeszélő fejezeteivel. E hiány a Krúdy-művek intertextuális utalástechnikájának ismeretében azonban nagyon is érthetőnek tűnik. Bár a Nyugat első nemzedékének prózaírói közül talán Krúdy alkalmazta legkiterjedtebben a beszédmódok, műfajok és művek megidézésének poétikai eljárásait, mégsem vált életműve az intertextuális kutatások kedvelt terepévé, ami vélhetőleg azzal magyarázható, hogy az evokáló gesztusok átszövik ugyan az elbeszélést, de a szövegek közti kapcsolatteremtés többnyire lokális érvényű, vagy meglehetősen áttetszőnek mutatkozik. Az utalások gyakoriak, jól érzékelhetők, s hozzá is tesznek egy-egy sajátos vonást a narratíva karakteréhez, de többnyire nem szerveződnek bonyolult utalásrendszerekké, nem hoznak létre olyan struktúrákat, melyeknek feltárása jelentős felismerésekkel kecsegtetné az értelmezőket. Mintha olyan evidens hatástényezők lennének, melyeket szinte mindannyian érzékelünk az olvasás során, de éppen kézenfekvő voltuk miatt nem ösztönöznek aprólékos vizsgálatra. Másrészt az utalások többnyire inkább általánosságban idézik fel az evokált művek világát, részleteket érintő, szövegszerű kapcsolatrendszert nem építenek ki velük.

Ezek a sajátosságok az *Ezeregyéjszaka meséit* megidéző Szindbád-történetekre is érvényesek. Bár az első két gyűjtemény él leginkább a rájátszás poétikai eszközével, ezek sem építenek ki újraírás-szerű, szoros textuális utalásrendszert. Krúdy Szindbádjának utazásai a századfordulós Magyarország helyszíneire vezetnek, a mesegyűjteményben szereplő Szindbád-kalandok fantasztikus eseményei, szereplői és csodalényei nem köszönnek vissza Krúdy novellásköteteiben. Nyoma sincs roch madárnak, cethalnak, emberevő óriásnak, majomszerű lényeknek, mesés kincsnek vagy kalóztámadásnak. Szindbád vasúton vagy bérkocsin utazik, s hervadásnak indult vidéki orvosfeleségeket, vándor társulattal „pályázó” színésznőket vagy éppen visszavonult orfeumi táncosnőket látogat meg. Krúdy az *Ezeregyéjszaka* Szindbád-fejezeteinek történetelvtű prózája helyett a szöveg elbeszéltségét hangsúlyozó narratívát alkalmaz. A cselekmény fordulatosságával szemben az emlékezés folyamatának alakulása köti le az olvasó figyelmét. Jóllehet, az *Ezeregyéjszaka*-beli Szindbád is em-

lékezik – hiszen idős korában meséli el egykor átélt viszontagságait –, az emlékek felidézése magától értetődő könnyedséggel történik. Az emléktartalom visszaidézésének, újraalkotásának nehézségei, az emlékezet töredékessége, az emlékező és a felidézett én távolsága nem játszik szerepet a mesegyűjteménybeli Szindbád emlékezése során. Ezzel szemben – ahogy azt a szakirodalom már régen megállapította – Krúdy Szindbád-novelláiban éppen az emlékezés folyamata kerül a narratíva középpontjába. Ennek következményeként a mesegyűjteményből átemelt motívumok metaforikus jelentést kapnak: az utazás, a kaland az emlékezés folyamatának megfelelője lesz, az előre nem látott viszontagságokat tartogató hajózás a kiszámíthatatlan, véletleneknek kiszolgáltatott életút, a szkeptikusan tétova életvezetés jelölőjévé alakul át.

Tengerjáró Szindbád történetének a novelláskötetekkel való részletekre tekintő, szövegszerű összevetése ellen szólhat az is, hogy Krúdy meglehetősen szabadon bánik a mozgósított utalásokkal. A *Szindbád ifjúsága* című kötetben például hőstét két alkalommal is a „sztambuli bazár” metaforikus színhelyére vezeti, holott az *Ezeregyéjszaka* Szindbádjának vajmi kevés köze van Isztambulhoz: Bagdadban él, hajóúttjaira Bászrából indul, oda is tér vissza, s utazásai során sem vetődik el Isztambulba. Ez a megoldás – ha a tollhiba lehetőséget elvetjük – arra enged következtetni, hogy Szindbád alakja nem annyira az arab mesegyűjtemény egy konkrét fejezetével igyekszik összefüggést teremteni, hanem az orientalizmus tágabb hagyományával, amelyet a szecessziós ízlés a századfordulón ismét divatba hozott. A Szindbád név ebben az összefüggésben a csodás, mesés kelet toposzát hivatott feleleveníteni, Tengerjáró Szindbád történetét nem önmagáért, hanem egy általánosabb kulturális séma jelölőjeként látszik mozgósítani.

A meseszerű, a fantasztikus, a csodás Krúdy Szindbád-novelláiban metaforikus jelentést kap, hiszen ezek a kategóriák nem távoli világokat, egzotikus kultúrákat jellemeznek, hanem a személyiség saját múltjához való viszonyáról beszélnek. Az időződő Szindbád saját ifjúkorát látja álomszerű, fölfedezésre váró tájnak. A meseszerű és álomszerű tulajdonképpen szinonim kifejezések Krúdy Szindbád-történeteiben. A múltbeli élmény megragadhatatlan, visszahozhatatlan karaktere nyilvánul meg bennük. A mesés kelet megidézése tehát leginkább az emlékezés elégikus, nosztalgikus vetületéhez kapcsolódik. A Krúdy-szövegekre szintén jellemző groteszk-ironikus modalitást csak annyiban képviseli, amennyiben a narratíva a távolit, a meseszerűt a hétköznappal, az unalomig ismerttel ütközteti. Az ironikus perspektíva alól a múltat sem vonja ki az emlékezés, hiszen számos esetben a múltbeli emlék is groteszk nézőpontból látszik. A *Szindbád ifjúságának* első darabjában a cselekmény jelenében zajló szervezett kukkolás azt az emléktöredéket is átírja, mely szerint Szindbád egykor a tánciskola legjobb valcertáncosa volt. Ennek az emlékképnek az ábrándos eleganciáját kezdi ki a létramászás jelenete, melynek során az időződő Szindbád azt tapasztalja, hogy az este fénypontjaként a fiatal lányok a jelen lévő szülők jóváhagyása mellett bugyi nélkül másznak fel a terem közepén felállított létrára, hogy combocskáikat – s ami esetleg még látható – a megjelent úriemberek szemrevételezhessék.

Az *Ezeregyéjszaka* Tengerjáró Szindbádjának és Krúdy Szindbád-ciklusainak összeolvasásától várható eredményekkel kapcsolatban további óvatosságra inthet bennünket, hogy jóllehet a Szindbád név előfordulásainak köszönhetően a leggyakrabban az *Ezeregyéjszaka*ra tesznek utalást Krúdy Szindbád-történetei, ugyanakkor más szövegek megidézése is fontos szerephez jut. Ha a *Szindbád ifjúsága* kötetet vesszük példának, szembetűnik, hogy a szakirodalomban gyakran kisciklusként¹ emlegetett fejezetek – melyek Szindbád fiatalkorának egy összefüggő eseménysorát nem a főszereplő emlékezéséhez kapcsolódva, hanem lineáris időrendben adják elő – ironikus utalással idézik meg a romantikus történelmi kalandregény hagyományát: *A három muskatéros* című novella félreérthetetlen utalást tesz Alexandre Dumas *A három testőr* című regényére. Az *Egy régi udvarházból* című darab eszünkbe juttathatja Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című művét, illetve ezen keresztül a régi nemesi életforma elsorvadását elbeszélő 19. századi magyar epikát. A kisciklus narrációja erősen kötődik az anekdotikus elbeszélői hagyományhoz, illetve annak egy viszonylag tradicionális változatához. A megveszett Szerda kutya lelövésének történetét előadó epizód *A fekete város* azon jelenetének komikus átírásaként is olvasható, melyben Görgey alispán hirtelen haragjában lelövi a kedvenc vadászkutyáját megölő löcsei bírót. Az ifjú Szindbád egyik nevelője, Potrobányi is hasonló sorstól tart: „Potrobányi úr végre előhozta rozsdás flintáját, a flinta akkorát dörrent, mint egy ágyú, és a kis tarka eb véresen elnyúlott. Potrobányi úr ezután nyomban elszökött hazulról, mert hiszen előre láthatóan Szindbád úrapja hazaérkezésekor a flinta másik csövét beléküldené. Csak egy hét múlva merészelt a tanyáról visszatérni Potrobányi úr, hogy folytassa az ifjú Szindbád nevelését.”² Az *Utazás éjjel* szövege néhány sor erejéig Thackeray *Henry Esmond* című regényének modorát imitálja, a *Szindbád titka* második bekezdése a kalózregény műfaját villantja fel játékosan, később pedig a kerítőnő alakja révén a pikareszk regények egyik jellegzetes szerepkörét idézi fel.

Az összeolvasás illetékességi körére vonatkozó megszorítások után rátérek az intertextuális utalás szövegszerű jeleinek ismertetésére, illetve azoknak a következtetéseknak a megfogalmazására, amelyek a két korpusz részletesebb összevetése nyomán adódnak. Bár Szindbád alakja gyakran az *Ezeregyéjszaka*, sőt az orientalizmus metonímiájaként funkcionál, Krúdy Szindbád-történetei a mesegyűjteménybeli Szindbád-fejezetekkel ennél szorosabb kapcsolatot is létesítenek. Ha a *Szindbád ifjúsága* szöveget vizsgáljuk, ennek több nyomát találjuk. A gyerekek számára készült változatoktól eltekintve a Krúdy rendelkezésére álló magyar fordítások az *Ezeregyéjszaka* fejezetcímei szerint tagolják a történetet, a főcím mellett alcímeket is használnak, melyek megadják az utazás sorszámát. A – valószínűleg megalapozatlanul – Vörösmartynak

¹ Vö. BEZECZKY Gábor, *Krúdy Gyula: Szindbád*, [Bp.], Akkord, 2003 (Talentum műelemzések), 67.

² Itt és az alábbiakban a következő szövegkiadásra hivatkozom: KRÚDY Gyula, *Szindbád ifjúsága*, Bp., Palatinus, 1998, 57–58. (A továbbiakban: *Szindbád ifjúsága*.) A Palatinus-kiadás a *Szindbád ifjúsága* eredeti, 1911-es edícióját vette alapul. Tanulmányomnak a kötet szerkezetére vonatkozó megállapításai is a gyűjteménynek erre az első változatára vonatkoznak, a későbbi, 1925-ös kiadás vizsgálata nem képezi tárgyát jelen dolgozatomnak.

tulajdonított *Arab regék* 1866-os kiadása³ *A hajózó Szindbád története* főcím alatt ilyen fejezetcímeket szerepeltet: *A hajózó Szindbád első utja Szumátrára*, *A hajózó Szindbád második utja Ceylonba* stb. A Nádor Gyula-féle *Ezeregy éjszaka*⁴ hasonló megoldással él. A főcím ebben a változatban *Sindbád hajós története*, melyet a *Sindbad hajós első utja Szumátrára*, *Sindbád hajós második utja Ceylonba* stb. típusú belső címek követnek. A sajtó alá rendező Nádor Gyula a könyv borítóján forrásai között feltüntette a Vörösmarty-féle fordítást. Ha a Szindbád történetét elbeszélő két változatot összevetjük egymással, nemcsak a fejezetcímek erősítik meg ezt a kapcsolatot. A Nádor-féle kiadás szövege érzékelhetően követi a Vörösmaty-féle *Arab regék* fordítását. (A gyerekeknek szánt Kemény György-féle *Az ezeregyéjszaka legszebb meséi* című válogatás,⁵ amely 1904-es megjelenése után rövid időn belül számos kiadást ért meg, szintén ehhez a szöveghagyományhoz kapcsolódik.) Bár teljes biztonsággal nem lehet megállapítani, hogy a rendelkezésre álló számos fordítás közül melyik gyakorolt közvetlen befolyást Krúdy Szindbád-novelláira, magam a Nádor Gyula-féle kiadás hatását tartom legvalószínűbbnek. Legfontosabb érvként a fejezetcímekre hivatkozom, amelyek nagyon közel állnak az első két Szindbád-kötetben használt formához. A *Szindbád ifjúsága* első darabjának címe: *Szindbád, a hajós*, ez a címforma a Nádor-féle kiadás címadási gyakorlatának – amely valamennyi címet a *Sindbad hajós* szókapcsolattal kezdi – szinte változatlan variációja. A *Szindbád, a hajós* forma ettől a sémától csak a vessző és a határozott névelő beiktatásával tér el. (A név írásmódjának nem érdemes nagy jelentőséget tulajdonítani, Krúdy Szindbád-történeteiben a *Sindbád* forma is gyakran előfordul.)

Nem tartozik vizsgálódásaim körébe, hogy Krúdy gyermekként melyik *Ezeregyéjszaka*-válogatással találkozott, ezért nem is vitatom Kelemen Zoltán álláspontját, amely *Az ezeregy éj regéi* című, Győry Ilona fordítására épülő és Benndorf Pál által átdolgozott kiadásban véli megtalálni a gyerekkori olvasmányélmény forrását.⁶ Arról azonban meg vagyok győződve, hogy Krúdy első Szindbád-kötetei nem *Az ezeregy éj regéi* című kiadással létesítenek szövegszerű kapcsolatot. Egyrészt ebben a változatban a történet a *Szindbád, a tengerész* címmel szerepel. Az értelmező jelzős szerkezet ugyan a grammatikai struktúrárt tekintve megfelel a *Szindbád, a hajós* változatnak, de a szóhasználat eltérő. Krúdy első Szindbád-kötetében a korábban említett novellacím met leszámítva az elbeszélői szöveg hat alkalommal használja a „Szindbád, a hajós” formát, illetve kétszer a név szinonimájaként „a hajós” megjelölést, miközben a tengerész szó egyszer sem fordul elő a kötetben. Másrészt a Benndorf-féle kiadás egyetlen főcím alatt adja elő a történetet, nem tagolja az utazások elbeszélését a sorszámukat megjelölő belső címekkel. Gyakran még a szövegben sem esik szó róla, hogy éppen hanyadik utazásról lesz szó. Továbbá az utak száma lecsökken hatra, mivel ez a változat az első utazás történetét teljes egészében kihagyja. (Vélhetőleg

³ *Arab regék*, Pest, Heckenast, 1866.

⁴ *Ezeregy éjszaka: arab regék*, s. a. r. NÁDOR Gyula, Bp., Nádor, 1884–1885.

⁵ *Az ezeregyéjszaka legszebb meséi*, átd. KEMÉNY György, Bp., M. Könyvkiadó Társaság, 1904.

⁶ KELEMEN Zoltán: *Szindbád és a többiek* = <http://www.forrasfolyoirat.hu/0310/kelemen.html> [2013. 08. 28.]

amiatt az epizód miatt került erre sor, melynek során Szindbád szemtanúja volt annak, hogy egy a tenger mélyéből felbukkanó csődör kancákat hág meg a parton.) Az általam ismert fordítások közül ez az egyetlen, amely semmilyen módon nem jelöli, hogy nem Szindbád valamennyi útját beszéli el. (A Kemény György-féle változat is szelektál, de az utazás számát jelző alcímek révén jelzi a kihagyást.)

Feltételezésem szerint a *Szindbád ifjúsága* 1911-es első változata határozottan igyekszik megőrizni Szindbád utazásainak hetes számát, azaz ebben a tekintetben szorosan igazodik az *Ezeregyéjszaka* szövegéhez. A kötet első öt novellája esetében nyilvánvaló a rájátszás a mesegyűjteményben olvasható Szindbád-történet címadási gyakorlatára. A második novella címe egyértelműen visszautal forrására: *Szindbád második útja*, a többi négy fejezet esetében pedig alcímként szerepel az utazás sorszáma: *Első utazása*, *A harmadik út*, *Negyedik út*, *Ötödik út*. Ugyanakkor a sorszámozás ezt követően megszakad, s a kötet Szindbád-novelláinak száma is meghaladja a hetet: összesen tizenkét olyan fejezet olvasható a gyűjteményben, amelyben megjelenik Szindbád alakja. Nem éppen az következik-e mindebből, hogy a kötet nem tartja fontosnak felidézni az *Ezeregyéjszaka*-beli hét utazást? Véleményem szerint nem. Ha ugyanis az első öt fejezet címadási gyakorlatát tekintjük, megállapítható, hogy az utazásra általában csak egyszer történik utalás. Ha a címben szerepel az utazás szó, akkor elmarad az alcím, mint a második novella esetében. (E tendencia alól csak az ötödik út képez kivételt, itt a címben és az alcímben is megjelenik az utazás.) Ha a kötet valamennyi Szindbád-novellájának címét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az utazás szó még két esetben szerepel a címben: *Utazás éjjel*, *Szindbád őszi útja*. A *Szindbád ifjúsága* című kötet tehát összesen hét fejezetének címében, illetve alcímében szerepelteti az utazás szót, ami az *Ezeregyéjszaka*-beli Szindbád útjainak számára tett utalásként értelmezhető.

Miért éppen ennek a hét novellának a címében szerepel az utazás fogalma? Szembetűnő, hogy ezekben a szövegekben kivétel nélkül meghatározó szerephez jut az időszembesítés. Az utazás különböző mértékben ugyan, de mindegyikben felveszi az emlékezés metaforikus jelentését. Az első négy novellában az időződő Szindbád azzal a szándékkal keresi fel ifjúsága helyszíneit, hogy az emlékezés segítségével ismét átélje egykori élményeit. A kötetben szereplő Szindbád-novellák sorát berekesztő *Szindbád őszi útja* ugyancsak erre a szerkezetre épül: Szindbád visszautazik egyik ifjúkori kalandja helyszínére, hogy felkeresse régi szerelmét. Az *Utazás éjjel* esetében ez a metaforikus jelentés nem kerül ennyire előtérbe, mivel csak a novella utolsó bekezdésében jelenik meg a visszatekintő perspektíva jelzése, mindaddig nem utal rá egyértelműen a szöveg, hogy az eseményeket Szindbád emlékezete idézi fel. Az utazás elsődleges és metaforikus jelentése éppen ezért ebben az elbeszélésben nem kapcsolódik olyan szorosan össze, mint a korábban említett novellákban. Az éjjeli vonatútra egy végül kudarcba fulladt lányszöktetési kísérlet folyamányaként Szindbád ifjúkorában került sor, az utazás elsődleges jelentése tehát az egykori események idejéhez kapcsolódik, s az emlékezés idősíkjához csak a sugalmazott metaforikus jelentés kötődik. A két jelentésszint így különböző idősíkokhoz rendelődik.

A *Szindbád útja a halálnál* még inkább eltér a bemutatott szerkezettől. Itt Szindbád maga nem emlékezik, hanem a narrátor tekinti át hőse életútját. A visszaidéző perspektíva tehát nem a szereplő, hanem a narrátor szövegéhez kötődik. Ezt a korántsem lényegtelen különbséget a magam részéről mégsem tartom perdöntőnek, mivel az elbeszélő fókusz – mint az idősödő Szindbádot felléptető novellákban annyiszor – nagyon közel helyezkedik el a szereplő nézőpontjához. A narrátor és figura bizonyos értelemben akár egymás alakváltozataként, alteregójaként is értelmezhető. Másrészt ez a novella az életkedvét és életerejét elveszített Szindbádöt jeleníti meg, akinek állapotát az elbeszélő és a szereplő egyaránt Szindbád életétörténetére vezeti vissza. A halál közelébe vivő utazás a múlttal való beteltség, az élet-unalom következménye, a halál közelségét éppen a múlt nyomozó jelenvalósága idézi elő. Az emlékezet szerepe ebben az esetben is meghatározó, a különbség csupán abban áll, hogy míg a többi fejezet esetében a múlt a vágy tárgyaként jelenik meg, addig ebben az esetben az undorral vegyes egykedvűség érzése fűződik hozzá.

E novella kapcsán annak a lehetősége is felmerül, hogy az *Ezeregyéjszaka*-beli Szindbád-történet egyik epizódjának sajátos átírása. A mesegyűjteményben Szindbád negyedik utazásának elbeszélésekor egyebek között azt is előadja, miként szabadult meg abból a barlangból, ahova a helyiek a halottak tetemét és azok eleven házastársait bocsátották le egy sajátos temetési szertartás keretében. Szindbádöt is halott felesége követésére kényszerítették, a hajós hosszú napokat töltött el az oszló tetemek társaságában. Már az éhhalál fenyegette, amikor egy halott férfival annak élő feleségét is leeresztették a barlangba, némi élelemmel ellátva. Szindbád egy láb-szárcsonttal agyonverte a nőt, így megszerezte az ételt, és életben maradt.⁷ Ha figyelembe vesszük, hogy Krúdy Szindbád-története az *Ezeregyéjszaka*-ból kölcsönözött motívumokat általában úgy illesztik saját szövegükbe, hogy metaforikus jelentést kölcsönöznek nekik, nem tűnik megalapozatlannak a megidézés lehetőségének felvetése. Krúdy Szindbádja szintén egy nő halála árán menekül meg, igaz nem követ el gyilkosságot, hanem a lány öngyilkossága teremti meg számára a túlélés lehetőségét. További kapcsolat a két szöveg között, hogy mindegyikben fölülről érkezik alá az életben maradás lehetőségét jelentő nőalak, s az is, hogy mindkét Szindbád tettében a túlélés önzése nyilvánul meg: „Szindbád, mint babonás ember, később egy marék véres havat vett kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt addigi balsorsa alól. Csillaga újra felragyog, és hajója szerencsés szelekkel röppül tova.”⁸

⁷ „Csak a halált vártam, midőn a követ fölemelni hallottam. Egy hullát s egy élő személyt bocsátottak le. A hullá férfi volt. Természetes, hogy legvégső esetekben a legvégsőre határozza el magát az ember. Miközben a nőt lebocsátották, a helyéhez közeledvén, hol ravatalának le kellett érnem s midőn láttam, hogy a kút nyílását ismét befedték, a szerencsétlennek egy nagy csonttal három ütést mértem a fejére. Elkábult tőle, vagy inkább holtra vertem; minthogy ez embertelenséget azért követtem el, hogy a ravatalon lévő kenyérhez és vízhez jussak, volt néhány napra ismét készletem.” (*Ezeregy éjszaka: arab regék*, i. m., I, 348.)

⁸ *Szindbád ifjúsága*, 56.

E rövid kitérő után a kötet szerkezetéhez, illetve a hét út problémaköréhez visszatérve megállapíthatjuk, hogy a négy összefüggő sorozatot alkotó Szindbád-történet – az úgynevezett kisciklus – esetében meglehetősen kézenfekvő, hogy miért nem soroltatnak az utazások közé. Ezekben a fejezetekben nem jut szerephez az időszembesítés eljárása, a történet egyetlen idősíkon játszódik, az elbeszélés nem lépteti fel az időződő Szindbád alakját, nem az ő emlékezetében idéződik fel a fiatal Szindbád figurája, hanem anonim narrátor adja elő a történetet. Mivel az utazás metaforikus jelentéskörében az emlékezés valóban fontos szerepet tölt be, a kisciklus darabjai a választott elbeszélés-technika miatt nem emelik címükbe az utazás fogalmát. Ez lehet a kézenfekvő magyarázata annak, hogy a kisciklussal megszakad a korábbi címadási gyakorlat.

A kötet Szindbád-novellái közül már csak egy maradt, *Szindbád titka*, amellyel kapcsolatban még nem esett szó arról, mi indokolja, hogy címében nem szerepel az „utazás” szó. Ha azt kérdezzük, miért nem ez a történet lett a hét utazás egyike, s például miért nem az *Utazás éjjel* kapott más címet, korántsem olyan kézenfekvő a válasz, mint a korábbi esetekben. A viszonylag terjedelmes második bekezdés ugyanis ebben a novellában is emlékező alakként jeleníti meg Szindbádot, akit gyermekkori emlékei vonzanak a Kárpátok közé. Ez a felütés megfelel az utazás szót a címbe emelő fejezetek hasonló megoldásainak. A fogadós lányával való találkozás és a szerelmi kapcsolat elbeszélése azonban már nem az időszembesítés elve szerint szerveződik. Ez az eseménysor nem Szindbád emlékezetében idéződik fel, elbeszélése pedig kronologikus rendet követ. Összességében a szövegnek csak kevesebb, mint egytizedében jelenik meg az emlékezés, s csupán erre a szakaszra terjednek ki a hozzá kapcsolódó narratív eljárások is. A novella egészében tehát nem jut strukturális szerephez az emlékezés, mivel az elbeszélés szerkezetét csak kis mértékben befolyásolja az emlékezés folyamatának megjelenítése.

A címadási gyakorlatot értelmező gondolatmenet végkövetetése az lehet, hogy nem csupán az egyes novellák narrátorai jellemzik Szindbádot emlékező figuraként, hanem a szövegnek az az önértelmező gesztusa is az emlékezés jelentőségét hangsúlyozza, hogy a mesebeli hét útnak kizárólag olyan novellákat felelt meg, melyekben az emlékezés folyamata narratív szerepet tölt be.

Az utazások számán túl egy másik szövegszerű utalás is figyelmet érdemel. Az *Ezeregyéjszaka*-beli Szindbád-történetben valójában nem egy, hanem két Szindbád szerepel: a szegény Teherhordó Szindbád és a gazdag Tengerjáró Szindbád. A szegény Szindbád kifakad a gazdag Szindbád palotája előtt, hogy miért ennyire igazságtalan a sors: az egyiknek mindent megad, a másiknak semmit sem juttat. Panaszkodását meghallja a gazdag Szindbád, és meghívja asztalához, hogy elmondja neki, milyen megpróbáltatások révén jutott vagyonához és jelenlegi kényelmes életéhez. Az 1928 óta megjelent magyar kiadások – így a legutóbbi modern fordítás is – híven visszaadják a Szindbád név *Ezeregyéjszaka*-beli megkettőződését. Az első Szindbád-novellák keletkezésének idején közkézen forgó magyar fordítások – a forrásként használt német, illetve francia kiadások gyakorlatát követve – gyengítették a szereplői névazonosság érzékelhetőségét. A Vörösmartynak tulajdonított fordítás és az erre visz-

szavezethető szöveghagyomány (Nádor Gyula és Kemény György kiadásai) a teherhordó nevét Hindbádként szerepeltették. Ez a megoldás ugyan nem törölte el végérvényesen a két alak egymásra játszátásának nyomait, hiszen a kezdőbetű megváltoztatása ellenére továbbra is feltűnő maradt a további hét betű azonossága, valamint változatlan sorrendjük. Bár a két név nem azonos, láthatóan egymás variációi, azért a név átírása a figurák egymásra vetítésének gesztusát csupán jelzésszerűbbé formálta, egy árnyalattal halványabbá tette. (Mindez nem mondható el a Benndorf-féle átdolgozásról, amely Teherhordó Szindbád nevét szellemes megoldással egyszerűen Juszufrá változtatta, teljességgel negligálva ezzel az eredeti szövegnek azt az igyekezetét, hogy a két alakot egymásra rímeltesse.)

Krúdy Szindbád-novellái az *Ezeregyéjszaka*-beli Szindbád-történetekhez hasonlóan szintén élnek a szereplő megkettőzésének eljárásával, igaz, ezt egyetlen személyiség megjelenítése során alkalmazzák. A Szindbád-kötetek legjellemzőbb novellái két szereplőt léptetnek fel: az idősedő és az ifjú Szindbádot. Az ifjúkori önmagát és egykori élményeit felidéző korosodó Szindbád az öregedést elszegényedésként értelmezi, és gyakran nosztalgiát érez fiatalkori gazdagsága iránt. A szegény és a gazdag Szindbád kettőse az *Ezeregyéjszaka*-ban a szerencse forgandóságát szemlélteti, az a funkciója, hogy bemutassa: nagyon különböző sorsra juthatunk, jóllehet mindannyian egyformán emberek vagyunk. A névazonosság szerepe az általános ember, az Akárki példázatos alakjának szövegbe írása. Krúdy-novelláiban ezzel szemben a személyiség időbeli aspektusait jelölik Szindbád alakváltozatai. A szubjektum az emlékező és a felidézett én kettőisére bomlik, s a két alakot nem a társadalmi státusz távolítja el egymástól, hanem az időbeliség megkerülhetetlen tapasztalata. Szindbád különböző idősíkokhoz kötött alakváltozatait a *Szindbád útja a halálnál* című novella az *Ezeregyéjszaka* szövegére visszautalva a szegény és a gazdag Szindbád kettőseként állítja elénk. Az első bekezdésben ezt olvashatjuk a korosodó főhősről: „Abban az időben Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyott, és beesett sárga arcát többnyire a hold világította meg, amikor éjszakánkint Sztambul külvárosában bolyongott.”⁹ Míg az ötödik bekezdés így jellemzi az egykori, életerős Szindbádot: „A gazdag és vidám Szindbád azelőtt messzi utakra is hajlandó volt, ha egy szoknya-fodrocška csalogatta.”¹⁰

Bár – mint azt korábban jeleztem – az *Ezeregyéjszaka* Szindbád-történetének és Krúdy Szindbád-köteteinek összevetése nem tartogat nagy horderejű felismeréseket, ne gondoljuk, hogy az eddig említett példákkal ki is merítettük az intertextuális utalások témakörét. A további lehetőségek jelzéseképpen megemlítek néhány újabb összefüggést. Krúdy Szindbád-novelláiban meghatározó szerephez jut az időbeliség, szinte mindegyik jelentősebb darab az idő múlékonyságának tapasztalatát járja körül. Bár a mesegyűjteményben a Szindbád utazásairól szóló fejezetek cselekményében nem kap jelentős funkciót az időbeliség, a szöveget mégis átjárja egy ilyen vonatkozás. Arról a közismert tényről van szó, hogy az *Ezeregyéjszaka* szövege nem

⁹ *Szindbád ifjúsága*, 50.

¹⁰ *I. m.*, 51.

csupán az elbeszelt történetek cselekményszakaszai szerint bomlik fejezetekre, hanem az éjszakák száma szerint is. A Nádor-féle kiadás például a Szindbád utazásainak számát és úti célját említő alcímek mellett az éjszakák sorszámát is címként tördelve szerepelteti a szövegben. A történet cselekménye nem irányítja rá a figyelmet az időre, a szövegszerkesztés és a tördelés azonban igen. Az éjszakák sorszámának említése visszautal a mesegyűjtemény kerettörténetére: Seherezádé azért mesél, hogy észrevétlenné tegye az idő múlását. A felesége hűtlenségén felbőszült szultán ugyanis korábban elhatározta, hogy csak egyetlen éjszaka hál minden hajadonnal, majd reggel megöleti őket, így téve lehetetlenné, hogy valaha is megcsalják. Seherezádéra szintén a halál várna, ha nem tudná elbeszéléseivel elodázni kivégzésének idejét. Krúdy Szindbád-történeteiben a mulandóság, az idő reflexiója és a halálhoz közeledő élet ugyancsak az időtlenítés, az idő megállításának, visszafordításának megismétlődő kísérleteit idézi elő. Seherezádé végül megmenekül, nem pusztítja el a létezése határául kijelölt egyetlen éjszaka. Krúdy műveiben a menekülési kísérleteket rezignált humor vagy ironia illeti – gyakran nem csak az elbeszélő, hanem a szereplő részéről is – annak tudatában, hogy minden próbálkozás eleve kudarcra ítéltetett.

Szintén részben az *Ezeregyéjszaka*ra tett utalásként értelmezhető, hogy a novellák jelentős részében a főhős éjszaka emlékezik vissza ifjúságára, éjszaka utazik emlékei színhelyére, vagy éppen az visszaidézett esemény történt éjjel. A *Szindbád második útja* című novellában éjszaka szólítja meg a főhöst egy hang („Szindbád, Szindbád! – mondta a Hang egy éjszakán.”¹¹), s a múltbeli és a cselekményidőben lezajló utazás is éjszaka történik. A *Szindbád útja a halálnál* első bekezdése éjszakai emberként látatja Szindbádot („Abban az időben Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyott, és beesett sárga arcát többnyire a hold világította meg, amikor éjszakánként Sztambul külvárosában bolyongott.”¹²), s a cselekmény szintén ebben a napszakban játszódik. A virágáruslány zuhanását ezzel a mondattal írja le a szöveg: „Egy fehér madár röpillt le a téli éjben a havas föld felé.”¹³ A *Szindbád titka* eseménysora ugyancsak éjszaka indul: „Szindbád egy téli estén, egy régi estvén egy országúti csárdában üldögélt a Kárpátok között, százezer mérföldnyire Budapesttől.”¹⁴ Az *Álombéli lovag* cselekménye hajnalban játszódik, az *Utazás éjjel* esetében pedig elegendő csupán a címre utalnunk. A tizenkét Szindbád-novellának a harmadában, a hét utazás közül pedig háromban kap hangsúlyt az éjszaka ideje. Az *Ezeregyéjszaka* inspirációja ebben az esetben a bohém századfordulós típusának megjelenítésébe integrálódott, hasonlóan az utazás motívumához, amely a mesei és a pikareszk utalások mozgósításával ugyancsak az otthonra nem lelő, némiképp társadalmon kívüli, magányos alak jellemzésére szolgál.

Ha az *Ezeregyéjszaka* megidézésének a megszokottnál nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, az első Szindbád-kötet novelláiban olyan gyakran feltűnő folyó-motívumot

¹¹ I. m., 24.

¹² I. m., 50.

¹³ I. m., 56.

¹⁴ I. m., 90.

is az intertextuális utalások körébe sorolhatjuk. Az első négy utazás elbeszélése során valamennyi alkalommal feltűnik a folyó, s a *Szindbád őszi útjában* is fontos helyszín a kert végében kanyargó folyócska, ahol Szindbád és Málcsi találkozottak. A *Szindbád titka* szintén említi a Poprádot, és felidéri a gyerekkori tutajozást. A tutaj motívuma nemcsak metaforikusan kapcsolódik az *Ezeregyéjszaka*-beli Szindbád-történethez. Tengerjáró Szindbád ugyanis hatodik utazása alkalmával egy maga készítette tutajon indul el a folyón lefelé, hogy emberlakta helyre találjon. Erre a szöveghelyre látszik visszautalni a második Szindbád-ciklus nyitó novellája is (*Ifjú évek*), melyben a csónakút és a halállal való találkozás mellett az öntudatlan állapotban történő partra vetődés is egyezést mutat a mesegyűjtemény vonatkozó szöveghelyével.

A további apróbb utalások említését mellőzve még annyit jegyeznek meg, hogy a kötetkompozíció tekintetében is felvethető az *Ezeregyéjszaka* ösztönző hatása. Itt most nem a hét utazásra gondolok, hanem arra a sajátos szerkesztésre, mely a *Szindbád ifjúsága* című kötetet egyfajta gyűjteményes keretként használja. Találhatók benne lineáris időrendben következő, összefüggő cselekményt előadó Szindbád-történetek (az úgynevezett kisciklus), melyek akár egy hagyományos értelemben vett regény fejezetei is lehetnének. Szerepelnek benne egymástól viszonylag független, kronológiai rendbe nem állítható, egyetlen cselekményszálra föl nem fűzhető Szindbád-novellák, valamint olyan elbeszélések, amelyekben Szindbád nevű szereplő föl sem bukkan, sőt még csak említés sem történik róla. Ez utóbbiak egy része visszatérő szereplőket, illetve visszatérő szereplői elbeszélőt alkalmazva szorosabb összetartozást mutatnak, mások önmagukban állnak. A Szindbád-ciklusok összeállításának formai ösztönzői között általában a novellaciklus, az összetett regény vagy a tárca-regény hagyományára szokás hivatkozni. Megítélésem szerint a fent bemutatott viszonylag laza szerkesztési elvekre más – Krúdy műveiben gyakran megidézett – műfajok is példát kínálhattak a szerzőnek. A pikareszk regény például a Don Quijote által teremtett tradíciót követve számos, a makro-cselekménytől teljesen független beékelte elbeszélést tartalmaz. Figyelembe véve az *Ezeregyéjszaka* egyes műfajiságát, az elbeszélte történetek egymástól való függetlenségét, a mesegyűjteményt sem zárhatjuk ki azon inspiráló források közül, melyek Krúdy laza összefüggést mutató kompozíciójának szerkesztésmódjára ösztönzőleg hathattak.